

Φιλική Εταιρεία

Περίληψη :

Μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε στην Οδησό και ανέλαβε την προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης. Ως οργάνωση εντάσσεται στο γενικότερο ιστορικό περιβάλλον του εταιρισμού, που άνθισε στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, με όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τη δομή, το σκοπό, την οργάνωση και τους τρόπους δράσης.

Χρονολόγηση

1814-1821

Γεωγραφικός εντοπισμός

Οδησός-Κωνσταντινούπολη

1. Εταιρισμός

Η δημιουργία μυστικών (παράνομων) οργανώσεων που αυτοαποκαλούνταν «Εταιρείες» και βαθμιαία έθεται ως στόχο την έκρηξη εθνικών επαναστατικών κινημάτων είναι φαινόμενο που παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα. Το φαινόμενο αυτό θα βρει πρόσφορο έδαφος και μεγάλη απήχηση στους λαούς που ζούσαν υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Εταιρισμός προήλθε από τη Γαλλική Επανάσταση και είχε ως πρότυπο την οργάνωση των λεσχών των Ιακωβίνων και κυρίως των μασονικών στοών. Στον ελληνικό χώρο η πρώτη τεκτονική στοά ιδρύθηκε το 1782 στην Κέρκυρα¹ με την ονομασία «Αγαθοεργία». Θα συνενωθεί αργότερα με τη στοά «Φιλογένεια» και έτσι θα προκύψει η «Γαληνοτάτη Μεγάλη Ανατολή» της Κέρκυρας, η οποία απλώθηκε σε όλα τα Επτάνησα. Παρακλάδι της Στοάς αυτής αποτελεί η Στοά «Ένωσις της Αγίας Μαύρας» (Λευκάδας), στην οποία ανήκε ο Παναγιώτης Καραγιάννης που το 1813 θα μύησει στον Τεκτονισμό τον [Εμμανουήλ Ξάνθο](#).²

Το εταιρικό κίνημα αναπτύχθηκε και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, λόγω της χαλαρής εξάρτησής τους από την οθωμανική διοίκηση, καθώς και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης όπου υπήρχε οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου (ιδιαίτερα στις ελληνικές παροικίες της Αυστροουγγρικής Μοναρχίας). Οι εταιρείες αυτές εξέφραζαν τις πνευματικές αναζητήσεις των μελών τους, σε πολλές περιπτώσεις όμως απέκρυπταν συνωμοτική δράση και εθνικούς σκοπούς.

Μεταξύ των σημαντικότερων εταιριστικών κινήσεων στις περιοχές που προαναφέραμε περιλαμβάνεται η ελληνική λέσχη «Αλέξανδρος», που ιδρύθηκε από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Μουρούζη το 1777, η «Εταιρεία των Φίλων», που ιδρύθηκε το 1780 στο Βουκουρέστι (μέλος της οποίας υπήρξε ενδεχομένως και ο Ρήγας Φερραΐος), η «Ελληνοδακική Φιλολογική Εταιρεία», που ιδρύθηκε το 1780 στο Βουκουρέστι και ανέπτυξε πλούσια δράση, καθώς και η εταιρεία «Φοίνιξ», την οποία ίδρυσε ο ηγεμόνας της Βλαχίας Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο αποκαλούμενος Φιραρής (δηλ. φυγάς), το 1787, και είχε μασονική δομή.

Ο Βούλγαρος ιστορικός Νικολάι Τοντόρωφ επισημαίνει ότι η επαναστατική οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας δεν είναι άμεσος διάδοχος ούτε συνεχιστής κανενός από τα προηγούμενα σχήματα, καθώς οι εταιρείες αυτές δεν έφτασαν ποτέ στο επίπεδο μιας επαναστατικής εθνικής οργάνωσης.³

Φιλική Εταιρεία

Στο Παρίσι στις αρχές του 18ου αιώνα αναπτύσσεται σημαντική εταιριστική-φιλελληνική δράση, ιδιαιτέρως στους κύκλους της Κύπριας λογίας Ελισσάβετ Λουμάκη-Chenier. Το έτος 1809 ιδρύεται η «Ελληνική Εταιρεία» των Παρισίων και το [Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον](#), μέλος του οποίου θα αποτελέσει ο ένας από τους ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας, ο [Αθανάσιος Τσακάλωφ](#).

Στον ελλαδικό χώρο ιδρύθηκε το 1813 η «Φιλόμουσος Εταιρεία» των Αθηνών με εκπαιδευτικούς κυρίως σκοπούς, η οποία έδωσε το 1814 την έμπνευση σε επιφανείς Έλληνες της παροικίας της Βιέννης και του Μονάχου να οργανώσουν τη «Φιλόμουσον Εταιρείαν της Βιέννης»,⁴ της οποίας το έργο ήταν πολύ σημαντικό, ενώ στους κόλπους της δραστηριοποιήθηκαν πολλές σημαντικές προσωπικότητες του παροικιακού ελληνισμού, μεταξύ των οποίων και ο Ιωάννης Καποδίστριας.⁵

Στην Ιταλία το καρμποναρικό κίνημα αποτελεί την ιταλική μορφή του εταιρισμού. Στη Ρωσία το κίνημα των Δεκεμβριστών συγκροτήθηκε σε λέσχες, μέλη των οποίων ανήκαν σε στοές ελευθεροτεκτόνων, και στη συνέχεια μετασηματίσθηκε σε πατριωτικές επαναστατικές οργανώσεις, όπως η «Ένωσις Σωτηρίας» (1816), ο «Σύνδεσμος Ευημερίας» (1818), ο «Βόρειος Σύνδεσμος» (1821) και ο «Νότιος Σύνδεσμος» (1821).⁶

2. Ίδρυση της Εταιρείας

Ο ιδρυτικός πυρήνας της Φιλικής Εταιρείας δεν προήλθε από τους κύκλους των επιφανών Ελλήνων της Διασποράς, παρά το γεγονός ότι η ιδεολογική προετοιμασία της επανάστασης συντελέστηκε μέσα στους κύκλους των λογίων, των αστών, των διανοουμένων και των εμπνευσμένων από τον φιλελευθερισμό Φαναριωτών της Διασποράς.

Οι ιδρυτές ήταν τρεις απλοί [έμποροι](#), μικρής οικονομικής και κοινωνικής εμβέλειας, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο [Νικόλαος Σκουφάς](#) και ο Εμμανουήλ Ξάνθος. Οι τρεις άνδρες συναντήθηκαν στα τέλη του μηνός Νοεμβρίου του 1813 στην [Οδησό](#) και συνδέθηκαν με στενή φιλία. Θέμα των συναντήσεών τους για πολλούς μήνες ήταν η πολιτική κατάσταση στην Ευρώπη μετά την ήττα του Ναπολέοντα και η διάψευση των προσδοκιών των Ελλήνων για την εθνική τους αποκατάσταση.

Για τις συναντήσεις των τριών φίλων στην Οδησό, οι οποίες γίνονταν κατά πάσα πιθανότητα στην οδό Κράση⁷ στο σπίτι του [Γρηγορίου Μαρασλή](#), δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία, καθώς ο συνωμοτικός χαρακτήρας του όλου εγχειρήματος και ο φόβος να περιέλθουν στα χέρια των αρχών ενοχοποιητικά στοιχεία οδήγησαν στη μη διάσωση ή καταστροφή πολλών ιστορικών ντοκουμέντων που αφορούσαν εν γένει τη δράση της Φιλικής Εταιρείας.

Ως προς τη χρονολογία ιδρύσεως της Φιλικής Εταιρείας, ο Εμμανουήλ Ξάνθος στα απομνημονεύματά του αναφέρει ως χρονική στιγμή ίδρυσης της Εταιρείας τον Σεπτέμβριο του 1814. Η αναφορά αυτή του χρόνου ίδρυσης έγινε προσπάθεια να επιβεβαιωθεί και με σχετικό χειρόγραφο της Μονής της Παναγίας Σπηλιανής [Νισύρου](#), το οποίο δημοσιεύθηκε από τον Αχ. Διαμαντάρα, όπου αναφέρεται: «η ύψωσις του Τιμίου Σταυρού είναι η πρώτη ημέρα της συστάσεως της Μεγάλης Αδελφότητος».⁸

Η ιδρυτική ομάδα θα αποκληθεί «Αρχή» από τα μέλη της. Οι συμμετέχοντες, αντί να υπογράψουν με τα

Φιλική Εταιρεία

αληθινά τους ονόματα, χρησιμοποιούσαν αρχικά από στοιχεία του ελληνικού αλφαβήτου, προτάσσοντας το Α από τη λέξη ΑΡΧΗ.

Η ίδρυση της Εταιρείας συμπίπτει με την έναρξη των εργασιών του Συνεδρίου της Βιέννης (1 Οκτωβρίου 1814), την εποχή δηλαδή ακριβώς που οι Μεγάλες Δυνάμεις λάμβαναν αποφάσεις εις βάρος των υπόδουλων λαών ανά την Ευρώπη που είχαν καλλιεργήσει ελπίδες και οράματα για την εθνική τους αυτοδιάθεση μετά το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης και την προέλαση του Ναπολέοντα.

Ωστόσο, η ταυτότητα των ιδρυτών της Φιλικής Εταιρείας αλλά και η ίδια η πράξη ίδρυσής της έχουν αποτελέσει αντικείμενο αμφισβήτησης και διαφωνίας ανάμεσα στα πρόσωπα που άφησαν τις προσωπικές τους μαρτυρίες-εκδοχές σχετικά με τα γεγονότα, αλλά και στους ιστορικούς που επιχειρήσαν να τα καταγράψουν τα επόμενα χρόνια. Η πρώτη σχετική σύγκρουση σημειώνεται ανάμεσα στον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο και τον Εμμανουήλ Ξάνθο, οι οποίοι ερίζουν για τη θέση του τρίτου ιδρυτή της Εταιρείας, μετά τους Σκουφά και Τσακάλωφ. Ο μεν Αναγνωστόπουλος περνά τη δική του θέση μέσα από το έργο του Φιλήμωνος, υποστηρίζοντας ότι οι τρεις εμπνευστές του αρχικού σχεδίου στην Οδησό ήταν ο Τσακάλωφ, ο Σκουφάς και ο ίδιος, ενώ για τον Ξάνθο σημειώνεται ότι κατηχήθηκε το 1817 από τον Σκουφά. Ο Ξάνθος απαντά με ανώνυμη επιστολή, γνωστή ως «απολογία Ξάνθου», την 1η Οκτωβρίου 1837, σε αναφορά του προς την Εθνοσυνέλευση στις 15 Δεκεμβρίου 1843 και στα *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας* που δημοσίευσε το 1845. Η θέση του συνίσταται στο ότι ο ίδιος αποτελούσε τον τρίτο πόλο της αρχικής τριάδας και πως στη συνέχεια προστέθηκε σε αυτήν ο Αναγνωστόπουλος.

Ο ιστορικός Κωνσταντίνος Σβολόπουλος σε άρθρο του⁹ αμφισβητεί μια σειρά από βασικά στοιχεία της τρέχουσας αντίληψης περί ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησό το 1814, καθώς πρώτα απ' όλα δεν υπήρξε ή έστω δεν έχει εντοπιστεί συγκεκριμένη πράξη ίδρυσής της. Στο ίδιο πλαίσιο τίθεται και η αμφισβήτηση της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημερομηνίας ίδρυσης της Εταιρείας.¹⁰ Επιπλέον, τα πρόσωπα που πρωτοστάτησαν στην ίδρυση της Εταιρείας αποτελούν άλλο ένα σημείο τριβής. Ο Σβολόπουλος θεωρεί ότι η πρωτοβουλία στην πρώτη επεξεργασία της ιδέας σύστασής της ανήκει στους Τσακάλωφ και Σκουφά, χωρίς να είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ο αρχικός εμπνευστής. Κατά την παραμονή τους στην Οδησό –υποστηρίζει ο Σβολόπουλος– διασταύρωσαν τις σκέψεις τους με τις σκέψεις δύο ακόμα Ελλήνων πατριωτών από τον επαγγελματικό τους κύκλο, του Αναγνωστόπουλου και του Ξάνθου. Δεν είναι καν αναγκαίο –πάντα κατά τον Σβολόπουλο– να συναντήθηκαν από κοινού και οι τέσσερις. Όταν οι δύο πρώτοι ολοκλήρωσαν στη Μόσχα την επεξεργασία της αρχικής ιδέας και καθόρισαν επακριβώς τους όρους δράσης της Εταιρείας, αποφάσισαν να δράσουν.

3. Διδασκαλία-Κατήχηση-Ιεραρχία

Η διδασκαλία της Εταιρείας, που σώθηκε σε πολλά αντίγραφα, αποτελείται από πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνεται η διδασκαλία της μνήσεως στο μυστικό της Εταιρείας. Στο μέρος αυτό υπάγεται ο «πρώτος όρκος», η «εξομολόγησις» και η αποκάλυψη του σκοπού. Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνεται η διαδικασία του Μεγάλου Όρκου, η οποία αποτελεί το πιο εντυπωσιακό μέρος της Διδασκαλίας όπως την καταγράφει ο Ιωάννης Φιλήμων.¹¹ Στο τρίτο μέρος περιλαμβάνεται η ερμηνεία και οι οδηγίες περί συντάξεως του αφιερωτικού γράμματος, με τα σημεία αφιερώσεως και καθιερώσεως. Μετά την κατήχησή του ο νεοκατηχούμενος, εφόσον είχε τις προϋποθέσεις να προχωρήσει στην επόμενη βαθμίδα (κυρίως όσον αφορά τη

Φιλική Εταιρεία

γνώση ανάγνωσης και γραφής), έδινε τον μεγάλο όρκο και καθιερωνόταν ως «ιερέας». Στη συνέχεια όφειλε να αποστείλει μια επιστολή προς ένα οποιοδήποτε άτομο σε άλλη πόλη.¹² Το τελετουργικό της μύησης (το οποίο επίσης περιγράφει αναλυτικά ο Φιλήμων) απλουστεύθηκε με την πάροδο των χρόνων, ιδιαίτερος από το 1820 και μετά, οπότε γίνονταν αθρόες μύησεις στην Εταιρεία.

Στην ιεραρχία της Εταιρείας καθιερώθηκαν αρχικώς τέσσερις βαθμοί, ενώ αργότερα οι βαθμοί έγιναν επτά: 1) Αδελφοποιητοί ή Βλάμηδες,¹³ 2) Συστημένοι, 3) Ιερείς, 4) Ποιμένες, 5) Αρχιποιμένες, 6) Αφιερωμένοι και 7) Αρχηγοί Αφιερωμένων. Οι δύο πρώτοι βαθμοί στην Εταιρεία ήταν οι κατώτεροι και αφορούσαν τα μέλη, ενώ από τον τρίτο βαθμό και μετά ήταν τα στελέχη. Στον πρώτο βαθμό κατατάσσονταν τα αγράμματα μέλη. Οι κατηχούντες ρωτούσαν πριν απ' όλα τους κατηχουμένους αν μπορούσαν να αντέξουν το μυστικό με κίνδυνο της ζωής τους, «καθόσον αυτά που επρόκειτο να μάθη αφορούν την τύχη του ίδιου του έθνους».¹⁴

Για τη φύλαξη του μυστικού της Εταιρείας οι φιλικοί –κυρίως από το βαθμό των ιερέων και πάνω– χρησιμοποιούσαν ειδικό κρυπτογραφικό αλφάβητο, το οποίο αποτελούνταν από 22 στοιχεία (βλ. βοηθητικό κατάλογο).

Επίσης, στην αλληλογραφία τους χρησιμοποιούσαν κωδικοποιημένο μετωνυμικό λεξικό. Έτσι, ο εχθρός αναφερόταν ως «αγκάθι», τα μέλη της εταιρείας ως «σύννεφα», οι Άγγλοι ως «σιδηροί», οι Φαναριώτες ως «οινοπόται» κ.λπ. Αντίστοιχα, στη θέση διαφόρων τοπωνυμίων χρησιμοποιούσαν κρυπτογραφικούς αριθμούς.¹⁵

4. Εξάπλωση της Εταιρείας

Τρία χρόνια μετά την ίδρυσή της η Φιλική Εταιρεία μετρούσε ελάχιστα μέλη στις τάξεις της. Με τη μεταφορά της έδρας της όμως στην [Κωνσταντινούπολη](#) εγκαينιάζεται μια περίοδος έντονης δραστηριοποίησης. Ήδη «από τις αρχές του 1817», όπως αναφέρει ο Βούλγαρος ιστορικός Νικολάι Τοντόρωφ, «στους στόχους της Εταιρείας αρχίζει να παίρνει βαρύνουσα σημασία η δημιουργία ευρύτερης συνεργασίας μεταξύ Σέρβων, Ελλήνων και Βουλγάρων, μέχρι του σημείου μάλιστα να γίνονται σχέδια για μια ταυτόχρονη εξέγερση στη Σερβία, την Ελλάδα και τη Βουλγαρία».¹⁶ Η Φιλική Εταιρεία επιδιώκει τη συνεργασία με τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς με στόχο μια συντονισμένη εξέγερση εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας, και πρώτα απ' όλους με τους Σέρβους.

Ο αρχηγός των Σέρβων επαναστατών Καραγεώργης Πέτροβιτς διέφυγε από την πατρίδα του μετά την ήττα του κινήματος το 1813 και εγκαταστάθηκε στη Βεσσαραβία. Την άνοιξη του 1817 ο Καραγεώργης πέρασε κρυφά, με τη βοήθεια της Φιλικής, στο σερβικό έδαφος με σκοπό να καταλάβει την εξουσία στη χώρα του και, σε περίπτωση που η Υψηλή Πύλη δεν τον αναγνώριζε, να αναλάβει την ηγεσία του επαναστατικού κινήματος που θα ξεσπούσε στην περιοχή σύμφωνα με τα σχέδια της Φιλικής για μια συντονισμένη εξέγερση στα Βαλκάνια. Στη Σερβία φιλοξενήθηκε στο σπίτι του φίλου του Βόιτσα Βουλίτσεβιτς, που ήταν «κνιέζ» (προύχοντας) της επαρχίας Σεμενδρίας. Ο Βόιτσα όμως πρόδωσε τον Καραγεώργη, ο οποίος δολοφονήθηκε τη νύχτα της 12ης Ιουνίου 1817 στο σπίτι του Βουλίτσεβιτς από τους ανθρώπους του αντιπάλου του Μίλος Οβρένοβιτς, και το κεφάλι του εστάλη στην Πύλη.¹⁷

Φιλική Εταιρεία

Με το θάνατο του Καραγεώργη ναυαγεί η προσπάθεια συνεννόησης μεταξύ της Φιλικής Εταιρείας και των Σέρβων για ταυτόχρονη κινητοποίηση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Εταιρεία προσπάθησε να προσεγγίσει τον Μίλος Οβρένοβιτς για την επίτευξη του σκοπού αυτού, αλλά δεν υπήρξε αποτέλεσμα λόγω των δισταγμών του τελευταίου.¹⁸ Μετά την ανάληψη της αρχηγίας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, οι προσπάθειες επικοινωνίας με τους Σέρβους γίνονται ακόμα πιο συστηματικές, ο Οβρένοβιτς όμως και πάλι τις αποκρούει.

Η Φιλική Εταιρεία έπρεπε πλέον να αναθεωρήσει τους στόχους της και να επαναπροσδιορίσει τις συμμαχίες της. Έτσι, αποφασίστηκε ο προσεταιρισμός οπλαρχηγών από τον ελλαδικό χώρο που είχαν συμμετάσχει σε διάφορες εξεγέρσεις και διέθεταν σχετική πείρα. Για τους τελευταίους μάλιστα καθιερώθηκαν και οι δύο τελευταίοι βαθμοί στην ιεραρχία: «αφιερωμένοι» και «αρχηγοί αφιερωμένων», ενώ χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά οι «απόστολοι», πληρεξούσιοι της Εταιρείας με σκοπό την προσέλκυση στους κόλπους της μελών σε απομακρυσμένες περιοχές.

Μείζονος σημασίας για την Εταιρεία, σε μια κρίσιμη καμπή της ιστορίας της, ήταν οι μήσεις των τριών οπλαρχηγών από την Πελοπόννησο Παναγιώτη Παπαγεωργίου ή Αναγνωσταρά, Ηλία Χρυσοσπάθη και Παναγιώτη Δημητρόπουλου το 1817 στην Οδησό. Οι τρεις αυτοί οπλαρχηγοί, καθώς και ο Ιωάννης Χατζή-Φαρμάκης, οπλαρχηγός από τη Μακεδονία, είναι οι πρώτοι στρατιωτικοί από την κυρίως Ελλάδα που θα ενταχθούν στη Φιλική και θα προκαλέσουν στροφή της Εταιρείας προς τον ετοιμοπόλεμο επαναστατικό κορμό του ελλαδικού χώρου.

Την ίδια περίοδο οι απόστολοι της Φιλικής επεκτείνουν το συνωμοτικό δίκτυο τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και στα Βαλκάνια, καθώς ποτέ δεν εγκαταλείφθηκε η ιδέα μιας βαλκανικής εξέγερσης. Απόστολος για τη Σερβία ορίστηκε ο Γεωργάκης Ολύμπιος και για τη Βουλγαρία ο Δημήτρης Βατικιώτης, αξιωματικός του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1806-1812). Ο Βατικιώτης διοικούσε εθελοντικά τμήματα των Βουλγάρων που δρούσαν στον Δούναβη μαζί με τα ρωσικά στρατεύματα και μύησε στη Φιλική Εταιρεία τους αρχηγούς των βουλγαρικών αυτών σωμάτων. Ο πρόωρος θάνατός του όμως το 1819 δημιούργησε μεγάλες δυσκολίες στη συνεργασία των Βουλγάρων με τη Φιλική Εταιρεία. Τον επόμενο χρόνο ο οπλαρχηγός Σάββας Καμηνάρης, ο οποίος διατηρούσε μόνιμες επαφές με τους Βούλγαρους, υπέβαλε στον Αλέξανδρο Υψηλάντη ένα σχέδιο το οποίο προέβλεπε επαναστατικές κινητοποιήσεις στη Σερβία και τη Βουλγαρία αλλά και των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη. Το σχέδιο του Καμηνάρη και ο προσεταιρισμός των Βουλγάρων ποτέ δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη, καθώς οι Φιλικοί ενδιαφέρονταν πρωτίστως για την εξέγερση των Σέρβων, απουσίαζε συντονισμός στις ενέργειές τους, ενώ σημαντική υπήρξε και η απόφαση στη γενική συνέλευση των επιφανέστερων μελών της Φιλικής Εταιρείας τον Οκτώβριο του 1820 στο [Ισμαήλιο](#) να καθοριστεί ως κέντρο της επανάστασης η Πελοπόννησος.¹⁹

Στο μεταξύ, από το 1818 η έδρα της Φιλικής Εταιρείας έχει μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου στους κόλπους της εισέρχεται ο μεγαλέμπορος Παναγιώτης Σέκερης, προσφέροντας σημαντική οικονομική ενίσχυση και λύνοντας προς στιγμήν ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα της Εταιρείας, δηλαδή την εξεύρεση πόρων.

Ιδιαίτερος σημαντική ήταν και η μύηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στις 2 Αυγούστου 1818 στη Μάνη από τον έμπορο Κυριάκο Καμαρινό, καθώς και η δράση του αρχιμανδριτή Γρηγορίου Δικαίου, ο οποίος αναγνωρίστηκε από τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο μέλος της Αρχής με τα αρχικά στοιχεία Α.Μ.

Φιλική Εταιρεία

Η Φιλική Εταιρεία είχε πολύ μεγαλύτερο βαθμό διείσδυσης στην Πελοπόννησο και τα νησιά του Ιονίου, όπου μύησε μεγάλο αριθμό τοπικών προυχόντων, καθώς στις περιοχές αυτές υπήρχαν ιδιαίτερα ισχυρές κοινοτικές δομές, σχετικά ομοιογενείς εθνοτικά πληθυσμοί και μικρή παρουσία μουσουλμάνων. Όπως αναφέρει ο G. Frangos στην ιστορική και κοινωνιολογική μελέτη του για τη Φιλική Εταιρεία, οι προεστοί της Πελοποννήσου και οι αριστοκράτες των Ιόνιων Νήσων ήταν σε θέση να επωφεληθούν από μια οργάνωση η οποία, όπως πίστευαν, θα τους βοηθούσε να επεκτείνουν ή να ανακτήσουν την παραδοσιακή εξουσία και τα προνόμιά τους. Όσον αφορά την επαγγελματική σύνθεση των μελών της Εταιρείας, ο G. Frangos,²⁰ στηριζόμενος σε στοιχεία που προέρχονται από την αλληλογραφία των Φιλικών, αναφέρει ότι έχουν καταγραφεί 23 κατηγορίες και υποκατηγορίες επαγγελματών. Η πλέον πολυπληθής κατηγορία ήταν των εμπόρων, η οποία αντιστοιχούσε στο 53,7% των μελών της Εταιρείας. Στη δεύτερη επαγγελματική κατηγορία εντάσσονταν εκείνοι των οποίων τα επαγγέλματα απαιτούσαν εκπαίδευση ανώτερη του μέσου όρου (γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι, φοιτητές αλλά και Φαναριώτες). Η τρίτη επαγγελματική κατηγορία, που αποτελούσε το 11,7% της σύνθεσης των Φιλικών, ήταν προεστοί, κυρίως από την Πελοπόννησο. Κληρικοί όλων των βαθμίδων αποτελούσαν το 9,5% των εταιρικών. Επίσης, οι στρατιωτικοί –κυρίως πρώην αρματολοί και κλέφτες– που είχαν υπηρετήσει ή υπηρετούσαν ακόμη σε ξένους στρατούς αποτελούσαν την πέμπτη κατηγορία και αντιστοιχούσαν στο 8,7%. Τέλος, οι αγρότες, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των ελληνόφωνων περιοχών, αντιστοιχούσαν μόλις στο 0,6% των μελών της Εταιρείας. Οι Έλληνες αγρότες, όπως γενικότερα και οι Βαλκάνιοι, προσκολλημένοι στην παραδοσιακή κοινωνία, έμεναν ακόμη μακριά από τις διαδικασίες εθνικής συγκρότησης, που επηρέασαν περισσότερο τις αστικές κοινότητες και τις κοινότητες της Διασποράς.

5. Διασπορά και Φιλική Εταιρεία

Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο της Εταιρείας εκτός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι ότι οι δραστηριότητές της περιορίζονταν στις κοινότητες της ελληνικής Διασποράς των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και της νοτιοδυτικής Ρωσίας. Οι περιοχές αυτές είχαν προσελκύσει το τελευταίο κύμα [μεταναστεύσεων](#) από την Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν από το 1821. Στη διάρκεια της περιόδου από το 1797 ως το 1815 ελάχιστοι Έλληνες μετανάστευσαν στις εγκατεστημένες από χρόνια κοινότητες της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης. Οι ηγέτες της Εταιρείας απέτυχαν να μνησούν μέλη από το Λονδίνο, το Παρίσι, τη Μασσαλία ή το Άμστερνταμ, πόλεις με ακμάζουσες εμπορικές κοινότητες.²¹ Στη Ρουμανία και τη Ρωσία μνήθηκαν πρόσφατοι μετανάστες που αντιπροσώπευαν σχεδόν κάθε περιοχή του ελλαδικού χώρου.

6. Αναζήτηση αρχηγού

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1819 τα μέλη της Αρχής της Εταιρείας υπέγραψαν κοινή συμφωνία με την οποία καθοριζόταν η μελλοντική πορεία και τα καθήκοντα της ηγετικής ομάδας, καθώς ήταν πλέον εμφανής η ανάγκη για την ύπαρξη μιας κεντρικής διοίκησης που θα εκπονούσε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα δράσης, ιδίως μετά το θάνατο του Σκουφά. Στην τελευταία παράγραφο του συμφωνητικού αυτού παρέχονταν η εξουσιοδότηση στον Εμμανουήλ Ξάνθο να φανερώσει την «Αρχή» στον Ιωάννη Καποδίστρια και να του προτείνει την ανάληψη της αρχηγίας της Εταιρείας.²²

Παρά την εγκάρδια υποδοχή την οποία επιφύλαξε ο Καποδίστριας στον Ξάνθο, αρνήθηκε την ανάληψη της

Φιλική Εταιρεία

ηγεσίας της Εταιρείας.²³ Μετά την άρνηση του Ιωάννη Καποδίστρια, ο Ξάνθος αυτοβούλως επισκέφθηκε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, γόνο της μεγάλης φαναριώτικης οικογένειας, και του πρότεινε να γίνει αρχηγός της Εταιρείας.

Ο Υψηλάντης δέχθηκε χωρίς δισταγμό την αρχηγία²⁴ και στις 12 Απριλίου 1820 συνυπέγραψε με τον Ιωάννη Μάνο και τον Ξάνθο έγγραφο με το οποίο οριζόταν Γενικός Επίτροπος της Αρχής. Με την υπογραφή του εγγράφου αυτού άνοιγε ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της Φιλικής Εταιρείας, η οποία υπό την ηγεσία του νέου αρχηγού της βάδιζε προς την τελική επιδίωξη του σκοπού της, που ήταν η έκρηξη εθνικής επανάστασης και η συγκρότηση εθνικού κράτους.

7. Εταιρεία στην Επανάσταση

Τον Φεβρουάριο του 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης κήρυξε την Επανάσταση στη Μολδαβία με την περίφημη προκήρυξή του «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος». Οι προκηρύξεις της Φιλικής Εταιρείας, που συντάχθηκαν από λογίους του υψηλαντικού περιβάλλοντος, συνεισέφεραν σημαντικά στην αποκρυστάλλωση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, καθώς σε αυτές γίνεται συνεχής αναφορά σε όρους και έννοιες που αποτέλεσαν στοιχεία συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας.²⁵

Χρονικά η επανάσταση συνέπεσε με το κίνημα του Βλάχου οπλαρχηγού Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, το οποίο είχε ξεσπάσει την ίδια εποχή στη Βλαχία. Ο Υψηλάντης συνεργάστηκε με τον Βλαδιμηρέσκου, στην πορεία όμως, και ενώ η επανάσταση έπαιρνε δραματική τροπή, ο Βλαδιμηρέσκου κατηγορήθηκε από τους Έλληνες ότι είχε αρχίσει τις συνεννοήσεις με τους Οθωμανούς και εκτελέστηκε από τους ανθρώπους του Υψηλάντη.

Μετά την αποτυχία της επανάστασης στη Μολδοβλαχία η Φιλική Εταιρεία δυσφημήθηκε και το έργο της σε μεγάλο βαθμό απαξιώθηκε. Ο παραγκωνισμός του ηγετικού κύκλου της Φιλικής Εταιρείας από τους μηχανισμούς εξουσίας που συγκροτήθηκαν μετά την κήρυξη της Επανάστασης εντάσσεται στο πεδίο της έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ των στρατιωτικών-Πελοποννήσιων προκρίτων και πολιτικών-Υδραίων, η οποία οδήγησε στην εμφύλια σύγκρουση του 1824.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης πέθανε μόνος και λησμονημένος σχεδόν απ' όλους, λίγες ημέρες μετά την αποφυλάκισή του, ύστερα από χρόνια κράτηση στις φυλακές του Μούνκατς και του Τερέζιενστατ.

8. Εσωτερικές διενέξεις

Μελανές σελίδες στην ιστορία της Φιλικής Εταιρείας αποτελούν η εκτέλεση του Νικολάου Γαλάτη και του Δημητρίου Κούτμα, του εμπόρου Κυριάκου Καμαρινού, ο οποίος ρίχτηκε στον Δούναβη από τους Φιλικούς το 1820 για να μην παραδώσει στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη επιστολή του Ιωάννη Καποδίστρια με την οποία γινόταν φανερό ότι ο τελευταίος δεν είχε σχέση με την Εταιρεία (γεγονός που θα δημιουργούσε μείωση του κύρους της Εταιρείας και αποχώρηση του Πετρόμπεη και άλλων οπλαρχηγών από αυτήν), καθώς και η απόπειρα αυτοκτονίας του Νικολάου Σπηλιάδη, ο οποίος, φοβούμενος ότι θα έχει την τύχη του Γαλάτη, αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει στις 29 Ιανουαρίου 1821 αλλά σώθηκε ως εκ θαύματος.

Δεν έλειπαν επίσης και οι εσωτερικές διενέξεις, οι οποίες αποτέλεσαν παρακαταθήκη για τις πολιτικές

Φιλική Εταιρεία

εξελίξεις μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης. Πιο συγκεκριμένα, ένα χρόνο πριν από την ανάληψη της ηγεσίας της Εταιρείας από τον Υψηλάντη, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, συνοδεύοντας τον θείο του Ιωάννη Καρατζά, πρώην ηγεμόνα της Βλαχίας, ο οποίος είχε πέσει σε δυσμένεια από τον Σουλτάνο, έφτασε στην πόλη Πίζα της Ιταλίας. Εκεί φιλοξενήθηκε στο σπίτι του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου. Τα περικατηχήσεως του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Κωνσταντίνου Καρατζά αναφέρονται σε επιστολή του Θεοδώρου Νέγρη από το Ιάσιο προς την Αρχή στις 12 Απριλίου 1819: «[...] ο **ποστέλνικος** Μαυροκορδάτος και ο πρίγκιψ Κωνσταντίνος Καρατζάς κατηχηθέντες έλαβον τα εφοδιαστικά [...]». Παρά τη μύησή του στην Εταιρεία, τόσο ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος όσο και ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος ήταν αντίθετοι στο χρόνο έναρξης της επανάστασης και άσκησαν κριτική στην προσωπικότητα και τη δράση του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Η ομάδα Μαυροκορδάτου, Ιγνατίου, Θεοδώρου Νέγρη, που αποκλήθηκε «Κύκλος της Πίζας», αποτέλεσε καθ' όλη τη διάρκεια του αγώνα το αντίπαλο δέος της υψηλαντικής παράταξης.

9. Αποτίμηση του έργου της Φιλικής Εταιρείας

Η Φιλική Εταιρεία κατόρθωσε να ανοίξει το δρόμο για την Επανάσταση και την ίδρυση του ελληνικού εθνικού κράτους. Μέσα στη συγκυρία της εταιριστικής δράσης που απλωνόταν σε ολόκληρη την Ευρώπη, και της διάδοσης των επαναστατικών ιδεών, η Εταιρεία οργανώθηκε και εξάπλωσε το δίκτυό της στην οθωμανική επικράτεια και εκτός αυτής.²⁶

Υπήρξε ελληνική οργάνωση με βαλκανικές προεκτάσεις που ανδρώθηκε στο έδαφος της Ρωσίας, στη βοήθεια της οποίας πάντοτε προσέβλεπε. Χωρίς δική της πολεμική μηχανή, πέρασε στην ιστορία ως η μεγάλη συνωμοτική οργάνωση που προετοίμασε την Ελληνική Επανάσταση.

-
1. Παπαγιώργης, Κ. *Εμμανουήλ Ξάνθος. Ο Φιλικός* (Αθήνα 2004), σελ. 70 κ.ε.
 2. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Β., «Οι τέκτονες και η Φιλική Εταιρεία. Εμμ. Ξάνθος και Παν. Καραγιάννης», *Ο Ερασιστής* 2:9-10 (1964), σελ. 138-157.
 3. Βλ. Τοντόρωφ, Ν., *Η Βαλκανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* (Αθήνα 1982), σελ. 77, πρβ. και Βακαλόπουλος, Ν., *Τρία ανέκδοτα ιστορικά δοκίμια του Φιλικού Γεωργίου Λασσάνη* (Θεσ/νίκη 1973), σελ. 82-83.
 4. Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834), σελ. 130 κ.ε.
 5. Βλ. Κούκκου, Ε., *Ιωάννης Καποδίστριας. Ο άνθρωπος, ο διπλωμάτης (1800-1828)* (Αθήνα 1988), σελ. 51 κ.ε.
 6. Παπαγιώργης, Κ., *Εμμανουήλ Ξάνθος. Ο Φιλικός* (Αθήνα 2004), σελ. 70 κ.ε.
 7. Βλ. Παπαγιώργης, Κ., *Εμμανουήλ Ξάνθος. Ο Φιλικός* (Αθήνα 2004), σελ. 55 κ.ε.
 8. Διαμαντάρας, Α., «Χειρ/φον της Ι. Μονής Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε)* 9 (1926), σελ. 556, και επίσης όπως καταγράφεται από τον Πρωτοψάλτη, Ε.Γ., *Η Φιλική Εταιρεία* (Αθήνα 1964).
 9. Σβολόπουλος, Κ., «Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: μια επαναπροσέγγιση», *Τα Ιστορικά* 18:35 (2001), σελ. 283-298.
 10. Το συγκεκριμένο χειρόγραφο, το οποίο φυλάσσεται στο Αρχείο του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, το εντόπισε ο Κ. Σβολόπουλος και διαπίστωσε

Φιλική Εταιρεία

ότι δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένο έτος. Βλ. Σβολόπουλος, Κ., «Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: Μια επαναπροσέγγιση», *Τα Ιστορικά* 18:35(2001), σελ. 291, υποσ. 35.

11. Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834), σελ. 147-148.
12. Στην επιστολή έπρεπε να αναφέρει με ευλογοφανή τρόπο ότι αποστέλλει στο συγκεκριμένο πρόσωπο ένα χρηματικό ποσό για κάποιον υποτιθέμενο κοινωφελή σκοπό (χρήματα δηλαδή που αποτελούσαν συνεισφορά του νέου μέλους προς το ταμείο της Εταιρείας). Ο νεοκατηχηθείς έπρεπε να προσθέσει στην αρχή και στο τέλος της επιστολής του δύο σημεία, από τα οποία το πρώτο ονομαζόταν «σημείον αφιερώσεως» και χρησίμευε ως συμβολική υπογραφή της «Αρχής» στα γράμματά της προς τον Φιλικό, ενώ το δεύτερο ονομαζόταν «σημείον καθιερώσεως» και χρησίμευε ως συμβολική υπογραφή του Φιλικού στα γράμματά του προς την Εταιρεία. Ο Φιλικός Παναγιώτης Σέκερης μας κληροδότησε ένα πολύ σημαντικό αρχείο στο οποίο μεταξύ άλλων περιλαμβάνεται πλούσια αλληλογραφία και αφιερωτικά γράμματα, κατήχηση και όρκος των κατηχηθέντων, καθώς και ένας πλούσιος αλφαβητικός κατάλογος Φιλικών με τα σημεία αφιερώσεως. Βλ. Μέξας, Β.Γ., *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των Μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του Αρχείου Σέκερη* (Αθήναι 1937), καθώς και Μελετόπουλος, Ι.Α., *Η Φιλική Εταιρεία. Αρχείον Π. Σέκερη* (Αθήναι 1967).
13. Οι αδελφοποιητοί, όπως γράφει ο Φιλήμων, «ονομάζοντο αλβανιστί βλάμηδες, χυδαιοβαρβάρως μπουραζιέρηδες και τουρκικότερον αρκατάσηδες. Από τους Θράκες και τους Μακεδόνες ελέγοντο Μπράτιμοι (καρδάς και μπράτε, αδελφός)». Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834), σελ. 155- 157. Η αδελφοποίηση ήταν συνήθεια με πολύχρονη παράδοση στο βαλκανικό χώρο. Την ευλογούσε η Εκκλησία με ευχές. Στη Ρούμελη δεν ήταν σπάνιες οι αδελφοποιήσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.
14. Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834), σελ. 147-148.
15. Ο Φιλικός Αθανάσιος Ξόδιλος μας έχει κληροδοτήσει τον πληρέστερο κρυπτογραφικό κατάλογο, σε σχέση με αυτούς που παραθέτει ο Φιλήμων στο *Δοκίμιον περί Φιλικής Εταιρείας* και ο Ξάνθος στα απομνημονεύματά του, ο οποίος αποτελείται από τα εξής μέρη: «Λεξικόν Αον», «Λεξικόν το ανάταλιν», «Κρυπτογραφικοί αριθμοί». Βλ. Ξόδιλος, Α., *Η Εταιρεία των Φιλικών και τα πρώτα συμβάντα του 1821, ανέκδοτα απομνημονεύματα, προκηρύξεις, γράμματα κ.ά. κείμενα* (Αθήνα 1964), σελ. 107 κ.ε.
16. Τοντόρωφ, Ν., *Η Βαλκανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* (Αθήνα 1982), σελ. 82.
17. Βλ. Πρωτοψάλτης, Γ., *Η Φιλική Εταιρεία* (Αθήνα 1964), σελ. 39-41.
18. Τον Ιανουάριο του 1821 ο σημαντικός Φιλικός Αριστείδης Παππάς εστάλη στον Μίλος Οβρένοβιτς μεταφέροντας σχετική πρόσκληση του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τον Σέρβο ηγεμόνα, αλλά καθ' οδόν συνελήφθη από τους Τούρκους και αυτοκτόνησε για να μην αποκαλύψει τα μυστικά της Εταιρείας.
19. Βλ. Τοντόρωφ, Ν., *Η Βαλκανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* (Αθήνα 1982), σελ. 78-88.
20. Βλ. Frangos, G., *The Philike Etaireia 1814-1821. A social and historical analysis* (New York 1971), σελ. 286-295.
21. Μόνο ένα μέλος μνήθηκε στη Βιέννη. Στην Ιταλία, 14 Έλληνες μετείχαν στην οργάνωση: 3 στην πόλη Μπαρλέτα, 3 στο Λιβόρνο, 5 στη Νάπολη, 2 στην Τεργέστη και 1 στην Πίζα. Οι Έλληνες στις πόλεις αυτές ήταν μετανάστες δεύτερης, τρίτης και τέταρτης γενιάς. Παρά το γεγονός ότι ενίσχυσαν οικονομικά την ελληνική πνευματική κίνηση, δεν ένιωθαν την ανάγκη να στηρίξουν ένα εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς είχαν πετύχει μια σχετική αυτονομία για τους ίδιους εντός των κοινωνιών αυτών. Βλ. Frangos, G., *The Philike Etaireia 1814-1821. A social and historical analysis* (New York 1971), σελ. 286-295.
22. Τα μέλη της ηγετικής ομάδας κατασκεύασαν τη σφραγίδα της «Αρχής», που έφερε σταυρό στο κέντρο (με το γράμμα Ε που σήμαινε ΕΛΛΑΣ) και στην περιφέρεια τα κεφαλαία αρχικά των μικρών ονομάτων των μελών που είχαν υπογράψει το Συμφωνητικό (Α.Α.Π.Ν.Ε.Ι.Π.Α.Α.Ι).
23. Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834), σελ. 253.
24. Ξάνθος, Εμμ., *Απομνημονεύματα περί Φιλικής Εταιρείας* (Αθήνα 1845), σελ. 17.
25. Στις υψηλάντικες προκηρύξεις γίνεται συχνή αναφορά στους όρους *Έλληνας, Έθνος των Ελλήνων* (σε αντιδιαστολή με άλλα έθνη όπως οι Σέρβοι), *Ελλάδα* ως γεωγραφικός χώρος που αποτελεί την πατρίδα του «γένους» των Ελλήνων, καθώς και σε άλλες γεωγραφικές περιοχές των Βαλκανίων, όπως *Σερβία*, ως πατρίδα αντίστοιχα του σερβικού έθνους.

Φιλική Εταιρεία

26. Ο Φιλήμων στα προλεγόμενα του δοκιμίου του περί Φιλικής Εταιρείας, το οποίο συνέγραψε λίγα χρόνια μετά την Επανάσταση, αναφέρει για τη Φιλική Εταιρεία ότι ενσάρκωνε «την ενδιάθετον βούλησιν του υποδούλου έθνους και οιονεί εκβιάζουσα την λύσιν χρονίζοντος δράματος ώθησεν τους έλληνας –τους πλείστους εκόντας και ολίγον τινάς άκοντας– να επιζητήσουν διά των όπλων την εθνικήν ανεξαρτησίαν». Βλ. Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας* (Ναύπλιο 1834).

Βιβλιογραφία :

	Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ. , <i>Οι βαλκανικοί λαοί κατά τους μέσους χρόνους</i> , Θεσσαλονίκη 1992
	Stoianovich T. , "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", <i>The Journal of Economic History</i> , 20/2, 1960, 234-313
	Αυγητίδης Κ. , <i>Οι Έλληνες της Οδησσού και η Επανάσταση του 1821</i> , Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1994
	Βακαλόπουλος Κ. , <i>Τρία ανέκδοτα ιστορικά δοκίμια του Φιλικού Γεωργίου Λασσάνη</i> , Θεσσαλονίκη 1973
	Παπαγιώργης Κ. , <i>Εμμανουήλ Ξάνθος. Ο Φιλικός</i> , Αθήνα 2005
	Γούδας Α. , <i>Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, τόμ. Ε΄</i> , Αθήναι 1872
	Πρωτοψάλτης Ε.Γ. , <i>Η Φιλική Εταιρεία</i> , Ακαδ. Αθηνών, Αθήνα 1964
	Βουρνάς Τ. , <i>Φιλική Εταιρεία</i> , Αθήνα 1982
	Frangos G. , <i>The Philike Etaireia, 1814-1821. A social and historical analysis</i> , New York 1971
	Κούκκου Ε. , <i>Ιωάννης Καποδίστριας. Ο άνθρωπος, ο διπλωμάτης 1800-1828</i> , Αθήνα 1988
	Λαμπρινός Γ. , <i>Μορφές του Εικοσιένα. Ιστορικές Μονογραφίες</i> , Αθήνα 1973
	Μαζαράκης-Αινιάν Ι.Κ. , <i>Η Φιλική Εταιρεία</i> , Αθήνα 1967
	<i>Η Φιλική Εταιρεία. Αρχείον Παναγιώτη Σέκερη</i> , Μελετόπουλος, Ι. (επιμ.), <i>Αρχείον Παναγιώτη Σέκερη</i> , Αθήνα 1964
	Μέξας Β. , <i>Οι Φιλικοί Κατάλογος των Φιλικών οι οποίοι αναφέρονται εις το αρχείον Παναγιώτη Σέκερη</i> , Αθήνα 1937
	Μπογδανόπουλος Δ. , <i>Φιλική Εταιρεία</i> , Αθήνα 1987
	Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας Ε. , <i>Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός</i> , Αθήνα 2002
	Ξόδιλος Α. , <i>Η Εταιρεία των Φιλικών και τα πρώτα συμβάντα του 1821: ανέκδοτα απομνημονεύματα, προκηρύξεις, γράμματα κ.ά. κείμενα</i> , Βρανούσης, Λ.Ι. – Καμαριανός, Ν. (επιμ.), <i>Η Εταιρεία των Φιλικών και τα πρώτα συμβάντα του 1821</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1964
	Παναγιωτόπουλος Β. , "Οι τέκτονες και η Φιλική Εταιρεία. Εμμ. Ξάνθος και Παν. Καραγιάννης", <i>Ο Εραμιστής</i> , 9/10, 1964, 138-157
	Ροδάκης Π. , <i>Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης και η Φιλική Εταιρεία</i> , Αθήνα 1996

Φιλική Εταιρεία

	Σβολόπουλος Κ. , "Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: Μια επαναπροσέγγιση", <i>Τα Ιστορικά</i> , 18:35, 2001, 283-298
	Τοντόρωφ Ν. , <i>Η Βαλκανική διάσταση της ελληνικής επανάστασης του 1821: η περίπτωση των Βουλγάρων. Ένας κατάλογος των αγωνιστών στη Μολδοβλαχία (Αρχαία Οδησσού)</i> , Αθήνα 1982
	Φιλήμων Ι. , <i>Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας</i> , Ναύπλιο 1834
	Frangos G. , "The Philiki Etairia: A Premature National Coalition", Clogg, R. (ed.), <i>The struggle for Greek Independence</i> , London 1973, 87-103

Δικτυογραφία :

	ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΟΔΗΣΣΟΣ - ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ http://www.hfcodessa.org/gr/museum.html
--	---

Γλωσσάριο :

	Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον, το Μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1809 από Έλληνες της διασποράς. Ο επίσημος σκοπός της ήταν η μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, στην πραγματικότητα όμως αποτελούσε το προκάλυμμα έντονης εταιριστικής συνωμοτικής δράσης. Πρόεδρος ήταν ο Γάλλος φιλέλληνας Choiseul Gouffier, ενώ στην οργανωτική ομάδα συμμετείχε και ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, κατοπινός πρωτεργάτης της Φιλικής Εταιρείας.
	ποστέλνικος, ο Αξίωμα των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, τα καθήκοντα του οποίου αντιστοιχούσαν γενικά σε αυτά του Υπουργού Εξωτερικών.

Χρονολόγιο

- 1772:** Γέννηση του Εμμανουήλ Ξάνθου.
- 1779:** Γέννηση του Νικολάου Σκουφά.
- 1790:** Γέννηση του Αθανασίου Τσακάλωφ.
- 1810:** Μετάβαση του Ξάνθου στην Οδησό.
- 1812:** Ταξίδι του Ξάνθου στην Κωνσταντινούπολη και συνεταιρισμός του με τους Ηπειρώτες Ασημάκη Κροκίδα, Χριστόδουλο Οικονόμου, Κυριάκο Μπιτσακτσή.
- 1813, αρχές Νοεμβρίου:** Γνωριμία των τριών ιδρυτών στην Οδησό.
- 14 Σεπτεμβρίου 1814:** Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας (συμβ. ημερομηνία).
- 1814, Οκτώβριος:** Αναχώρηση των Σκουφά και Τσακάλωφ για τη Μόσχα.
- 14 Δεκεμβρίου 1814:** Μύηση του πρωτοφιλικού Γεωργίου Σέκερη.
- 7 Σεπτεμβρίου 1815:** Μύηση του Νικολάου Ουζουνίδη.
- αρχές του 1816:** Μύηση του Αθανασίου Σέκερη και του Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου.

Φιλική Εταιρεία

- 19 Φεβρουαρίου 1816: Μύηση του Λεωνίδα Λεοντιάδη.
- 20 Φεβρουαρίου 1816: Μύηση του Θεοδ. Χριστοδούλου.
- 20 Μαρτίου 1816: Μύηση του Σπύρου Στανέλλου.
- 30 Σεπτεμβρίου 1816: Μύηση του Νικολάου Σπηλιάδη.
- 7 Οκτωβρίου 1816: Μύηση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου του Φιραρή.
- 28 Οκτωβρίου 1816: Μύηση του Κωνσταντίνου Πεντεδέκα.
- Νοέμβριος 1816: Συνάντηση Καποδίστρια και Γαλάτη στην Πετρούπολη.
- 12 Ιουνίου 1817: Δολοφονία του Καραγεώργη Πέτροβιτς.
- Οκτώβριος 1817: Αναχώρηση του Αθ. Τσακάλωφ για την Κωνσταντινούπολη.
- 18 Οκτωβρίου 1817: Κατήχηση του Ηλία Χρυσοσπάθη.
- 25 Οκτωβρίου 1817: Κατήχηση του Αναγνώστη Παπαγεωργίου.
- 14 Νοεμβρίου 1817: Κατήχηση του Παναγ. Δημητρόπουλου.
- 10 Φεβρουαρίου 1818: Μύηση του Χριστόφορου Περραιβού.
- 1η Μαρτίου 1818: Μύηση του Γεώργιου Λασσάνη.
- 10 Απριλίου 1818: Αφιξη του Τσακάλωφ στη Σμύρνη.
- 24 Απριλίου 1818: Αφιξη του Τσακάλωφ στο Πήλιο και συνάντησή του με τον Ανθιμο Γαζή.
- 15 Μαΐου 1818: Μύηση του Θεοδώρου Νέγρη.
- 19 Ιουνίου 1818: Μύηση του Κυριάκου Κουμπάρη.
- 6 Ιουλίου 1818: Μύηση του Δημητρίου Ύπατρου.
- 15 Ιουλίου 1818: Μύηση του Κυριάκου Καμαρηνού.
- 2 Αυγούστου 1818: Μύηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.
- 2 Αυγούστου 1818: Μύηση του Δημητρίου Βατικιώτη.
- 30 Αυγούστου 1818: Μετάβαση του Κυριάκου Πεντεδέκα στο Ιάσιο για να παραλάβει τον Γαλάτη.
- 25 Οκτωβρίου 1818: Μύηση του Αριστείδη Παπά.
- τέλος Οκτωβρίου 1818: Αφιξη του Γαλάτη στην Κωνσταντινούπολη.
- 1η Νοεμβρίου 1818: Μύηση του Παλαιών Πατρών Γερμανού.

Φιλική Εταιρεία

- 17 **Νοεμβρίου 1818:** Μύηση του Ανδρέα Λόντου, προεστού της Βοστίτσας.
- 1η **Δεκεμβρίου 1818:** Μύηση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.
- 20 **Δεκεμβρίου 1818:** Μύηση του Πάνου Κολοκοτρώνη, γιου του Θεόδωρου.
- 14 **Δεκεμβρίου 1818:** Ανάκληση για τρίτη φορά του Γρηγορίου Ε' στον πατριαρχικό θρόνο.
- 9 **Ιανουαρίου 1819:** Εκτέλεση του Νικολάου Γαλάτη στην Ερμιόνη.
- 20 **Φεβρουαρίου 1819:** Μύηση του Ανδρέα Ζαΐμη.
- 28 **Μαΐου 1819:** Έγκριση διεξαγωγής εράνου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ύστερα από πρόταση του Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου για την ίδρυση «Κεντρικού Σχολείου» με ουσιαστικό σκοπό τη χρηματοδότηση της Εταιρείας.
- 15 **Ιανουαρίου 1820:** Επίσκεψη του Εμμ. Ξάνθου στον Ιωάννη Καποδίστρια και ανακοίνωση της πρότασης της Αρχής να ηγηθεί της Εταιρείας.
- 12 **Απριλίου 1820:** Υπογραφή εγγράφου με το οποίο ο Αλέξανδρος Υψηλάντης οριζόταν Γενικός Επίτροπος της Αρχής.
- 7 **Οκτωβρίου 1820:** Έναρξη του Πολεμικού Συμβουλίου υπό τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας.
- 8 **Οκτωβρίου 1820:** Υπογραφή από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη πολεμικής προκήρυξης προς τους «Αρχοντες, Προεστώτας και πάντας τους προύχοντες του Γένους».
- 17 **Ιανουαρίου 1821:** Ξεσπά το κίνημα του Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου στη Μικρή Βλαχία.
- 16 **Φεβρουαρίου 1821:** Απόφαση του Κισνοβίου για έναρξη της Επανάστασης από τις Ηγεμονίες.
- 22 **Φεβρουαρίου 1821:** Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης περνά τον Προύθο.
- 23 **Φεβρουαρίου 1821:** Κήρυξη της Επανάστασης από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στο Ιάσιο της Μολδαβίας.
- 24 **Φεβρουαρίου 1821:** Κυκλοφορεί η επαναστατική προκήρυξη «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος».
- 23 **Μαρτίου 1821:** Ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' αφορίζει τον Αλέξανδρο Υψηλάντη.

Βοηθ. Κατάλογοι

Το κρυπτογραφικό αλφάβητο της Φιλικής Εταιρείας

Κοινά γράμματα	α	β	γ	δ	ε	ζ	θ	ι	κ	λ	μ
Κωδικά γράμματα	η	Ξ	Υ	Ψ	Ω	1	2	3	4	5	6

Κοινά γράμματα	γ	Ξ(κς)	Ο	Π	ρ	σ	τ	Φ	Χ	Ψ(πσ)	ω
Κωδικά γράμματα	7	4α	8	9	ο	α	β	Γ	Δ	9 ^α	ε